

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Önreflexív alakzatok Krúdy Gyula prózájában

Fleisz Katalin

Témavezető: Dr. Dobos István DsC

DEBRECENI EGYETEM

Irodalomtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2012

1. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A disszertáció Krúdy prózapoétikájának a közvetítettség szempontjából történő újraolvasására tesz kísérletet, és a közvetítettség kitüntető alakzatának tekinti a nyelvi önreflexivitást. Ezt a felismerést a Krúdy-szövegek mellett a Krúdy-recepció olvasásának tapasztalata is megerősítette, amennyiben a Krúdyt értelmező szerzők szinte egyöntetűen elismerik a fikcionalitás, az öntükröző szövegalakzatok meglétét. Már a korai, ún. esszéisztikus kritika is szóvá tette az olvasmányelemek bőségét, amelyet mai, posztmodern kifejezéssel intertextualitásnak nevezhetünk. A recepció mai vonulata pedig Krúdy poétikájának kifejezetten nyelvi-szövegszerű aspektusaira helyezi a hangsúlyt.

Az értekezés nem kívánt eltekinteni a Krúdy-recepció már meglevő eredményeitől, különösen a metaforaképződés, a személyiség-elbeszélés, a tér-idő szerkezet innovatív kutatásaira támaszkodott. A Krúdy-próza hangsúlyos önreflexivitását felismerve a dolgozat vizsgálódásai a médiumok olyan találkozási pontjait kereste, amelyek az értelem teremtésének kitüntetett helyei, és ezzel összetartozóan értelmező közegek materialitását is felmutatják.

A Krúdy-próza önnön nyelviségére, szövegszerűségére rámutató poétikai eljárások elsődleges közvetítő közegként a nyelvet mutatják, hiszen a köztesség csakis mint értelmezés (azaz nyelvi tapasztalat) mutatkozhat meg köztességként. Azonban ezen nyelvhez való sajátos viszonyt, a nyelvteremtés eseményét olyan mediális átmenetek teszik lehetővé, mint az *élőbeszédszerűség*, az *emlékezés*, a *látás*, valamint a *kettős struktúrák*: az *alteregók*, az *ál-problematika* valamint a narráció fiktív eredetére rámutató eljárások.

Krúdy szövegeinek élőbeszédszerűségét vizsgálva, azt láthattuk, hogy az érzéki hatású élőbeszéd nem a beszélő közvetlen jelenléte okán kap különös jelentőséget, sokkal inkább a világokat szembesítő dialógusviszony alapján értelmezhető. Az élőbeszéd ugyanis nem tiszta megvalósulás, hanem egy meghatározott nyelvi hagyomány által maga is közvetített. A korai 1900-as évekbeli novellákban az élőbeszéd nem pusztán közvetlen, örömteli jelenlétként mutatkozik, hanem mint az igazság elérhetetlenségének kételyétől terhelt *szóbeszéd*, *legenda* is. Ekkor a beszéd elevenségéből a beszéd elevenségének tükrözése lesz, prezenciából az önmaga ürességéhez közelítő írástér. Azaz az élőbeszédszerű hagyományra való rájátszás

olyan stilizációként mutatkozott, amely úgy teremt önreferencialitást, hogy épp a szövegek szemiozísának határhelyzete válik teremtő potenciállá.

A múltnak nyelvi viszonyként, értelmezésként értett vizsgálata a múlthoz való „pontatlan” viszonyulást is sajátos színben tüntette fel. Egyetértettünk a recepció azon vonulatával, miszerint Krúdy szövegei számos esetben a nemzeti történelem jelentős- vagy épp a peremen, a hagyományban élő eseményeit mítosszá stilizálják. Ezen múlthoz való összetett viszony a hagyomány kétféle megközelítését tette indokolttá. A *Rózsa Sándor* című regény egyfelől egy olyan múlttapasztalatot mozgósít, amely egy közös legendásító emlékezetre hivatkozik. Olyan közös emlékezet ez, amelyet a szóbeli csatornán túl irodalmi szövegek is közvetítenek. Ez a hagyományszerű múlt azonban egy másik hagyományfelfogásnak alárendelt, amelyet a gadameri hermeneutika hagyományértelmezésével lehetne megközelíteni. Utóbbi értelemben vett hagyomány nem valamilyen felsőbb értelmezői tekintély, hanem mélységesen nyelvi természetű. A hagyomány kettős természete a már említett regényben úgy ölt testet, hogy egyfelől az azonosulás, a múltnak való kultikus alárendelődés, másfelől a megidézett múlttól való távolság, az irónia nyelvi játékaiba vonódik.

A múlthoz való viszony szoros kapcsolatban áll az emlékezés medialitásával. Az összefoglalóan *Budapest-történetek*nek nevezett, a háború utáni években keletkezett szövegekben az emlékezésnek önnön medialitása felőli újraértelmezését végeztem el. A Monarchia korára nosztalgikus visszavágyódással tekintő szövegek különös kihívás elé állítják az értelmezőt. A nosztalgia regisztere, a benne működő meggyőző retorika ugyanis hajlamos „megtéveszteni” az olvasót, mintha olyan egynemű szövegekről lenne szó, amelyekben az ironikus felhangok kevésbé érvényesülnek. Jelen értelmezés viszont épp azt igyekezett bebizonyítani, hogy az emlékezés a nyelvvé, szöveggé válással jelent egyet, s így ennek uralhatatlan mozzanatait, paradoxonjait is magába foglalja. A tükröző közegként értett emlékezés a múltnak egyfajta képét, vagy inkább képeit hozza létre, amely a narrátori szerepek egymásra hatásával, az elbeszélésmód sokféleségével függ össze. Például a társadalomrajznak megfelelő krónikás szerep egy személyes, a múltra a jelen szempontjából tekintő narrátori szereppel vegyül. A múlt ezáltal nem stabil körüljárható entitásként, hanem mint középpont nélküli játék, nézőpontok sokasága formálódik.

Krúdy prózájában egy másik - hasonlóan lényeges - értelmező közegnek, a látás, a vizualitás problémaköre mutatkozott. A látást, képiséget vizsgáló fejezet olyan szövegeket

célzott meg, amelyekben a látás és a nyelv találkozása különösen szembetűnő. A *Mit látott Vak Béla Szerelemben és Bánatban* című regény a látás és nyelvi metaforaképződés összefonódása miatt különösen izgalmas lehetőségeket tartogat. A főhős látás és vakság határán (azaz rosszul, torzítottan látó) álló átmeneti léthelyzete arra a képzeleti dimenzióra irányítja a figyelmet, amely nyelv és vizualitás közös pontja. Egy másik szövegtörzset, Krúdy irodalmi, közéleti személyiségekről formált *portré*nek esetében a képzőművészeti médiumként értett portré, valamint a portré mint irodalmi műfaj kapcsolódási pontjai jelentenek kihívást.

Az eddigiekből már világossá válhatott, hogy a vizsgálatba vont problematika mindegyike a médiumok találkozásainak elkülönülő, ugyanakkor nyelvteremtő lehetőségeit aknázza ki. Más szóval a mediális fordíthatatlanság mutatkozik nyelv- azaz világteremtő lehetőségnek. Azonban a mediális idegen nem csupán a nyelvtől idegen más közegekben testesül, hanem már a nyelvben magában is megvan ez az idegen, másik-pozíció. Az olyan megkettőződő alakzatok, mint az *alteregó*, a *metalepszis* vagy a *mise en abyme* a nyelvnek eredet nélküli elkülönülő mélységével még fokozottabban szembesítenek. Az *Ál-Petőfi* című regényben a folytonosan ál-költőként fellépő Petőfi-fantomok egy végtelen szemléletet indítanak el, és ezen lezárhatatlan folyamat úgy építi a regényt, hogy semmiféle végponthoz, megnyugtató befejezéshez nem érkezik el. Ugyanakkor nemcsak az olyan kimondottan öntükröző nyelvi alakzatok, mint a *metalepszis* vagy a *mise en abyme* képesek ilyen kettősségeket teremteni (az *Ál-Petőfi* is tele van önmagát tükröző tükrökkel), hanem a szövegek rejtettebb figurális rétegei is. Az *N. N.* című kisregény szövegértelmezése demonstrálta, miszerint a figurális réteg, a nyelvi kép is hasonló kettősségek mentén működik. A figurák olyan nyelvi maszkokként értelmeződtek, amelyek a jelentésséget nem elfedik, sokkal inkább megteremtik. Mindez szövegbeli kapcsolódásaik mutatták ki, amennyiben szövegbeli térben elfoglalt helyük van, ugyanakkor ez a tér csakis a figurák révén képes kirajzolódni.

2. Elméleti keret és az alkalmazott módszerek vázolója

A nyelvi közvetítettség problémaköre hangsúlyos elméleti alapot tett indokolttá. Hiszen olyan kérdések merültek fel, mint az önértelmező nyelviség, a párbeszédviszony, a mediális határokon történő értelemképződés. Ebben a viszonyhálózatban a leginkább gyümölcsöző szempontrendszernek a fenomenológiai-hermeneutikai hagyomány kínálkozott. A jelenségek *megjelenőként* való fenomenológiai értelmezését kép és nyelv metszéspontjában hasznosítottam. Létet és megjelenőt egybekapcsoló fenomenológiai gondolkör Krúdy esetében azért bizonyult termékenynek, mivel a vizsgált szövegekben a látás nem valamiféle reprezentációnak alárendelt tudati aktus. Sokkal inkább maga a látható mutatkozik meg végpontként, azaz a kép nem valami elvont eredetre, hanem sok más képre utal. Mivel az eredet maga is kép, fenomenológiai értelemben megjelenő lehet, a hasonmás, a képi megsokszorozódás elve még az olyan leginkább individuumbot megcélzó Krúdy-szövegekben is fennáll, mint az irodalmi portrék.

Látás és nyelv fenomenális vizsgálatában olyan alkotók voltak segítségünkre, mint Maurice Merleau-Ponty valamint Gottfried Boehm. Merleau-Ponty az észlelésfilozófiája, Gottfried Boehm látásfenomenológiai munkái – mivel megértésünk, világhoz való hozzáférésünk alapjaira kérdeznak rá – mélyen a nyelv, a reflexió kérdésével kapcsolódnak össze. Krúdy szövegeiben épp a látás tapasztalatának nyelvbe való visszaíródása - egyfajta köztes helyként – az, ami elmos mindenfajta merev megkülönböztetést az anyagszerű (festmény, fotográfia), valamint a mentális képek között. Azaz a tekintet egyszerre lehet külső és belső, az észlelés és a gondolkodás minőségeit egyszerre foglalhatja magában. Mivel a tárgyszerű képek mindig már olvasottak, semmilyen értelemben nem szilárdabbak, határozottabbak, mint a mentális képek.

Krúdy szövegeinek a nyelv eredet nélküli mélységével szembeesítő eljárásai – amelynek egyik esete a látás és nyelv metszéspontja – a filozófiai hermeneutika nyelviség-konceptiójának bevonását tette indokolttá. Legnagyobb mértékben Hans-Georg Gadamer munkásságát hasznosítottuk. Krúdy előbeszédsszerűsége kapcsán a nyelvhasználatnak *a beszéd, a dialógus* mintájára való elképzelése, szituatív jellege lehetővé tette, hogy a szövegekben az értelemteremtés eseményeként vizsgálhassam. Az előbeszédsszerűség a nyelvi önreflexivitás a metaforaképződés, valamint az irónia kiinduló helyének is mutatkozott.

A Krúdy-szövegek múlthoz való viszonyát vizsgálva világossá vált, hogy egy olyan múlttapsztalatra építenek, amely maga is szövegek által közvetített. Másképpen szólva: a

szövegek a múlttal kiépített reflexív távolságot hozzák játékba. Mindez azt is jelenti, hogy a múlt értelmezésében jelentős – klasszikus értelemben vett: azaz meggyőző – retorikai potenciál maga is csak a múlthoz való viszony *egyik* és nem egyetlen módja. Épp a múltat leginkább favorizáló szövegtörzset: a *Budapest-történetek* tette láthatóvá azt, miszerint a szövegek retorikai szándéka nem mindig esik egybe önnön nyelvviségük retoricitásával. A narrátori meggyőző hang ellenében egy másfajta retoricitás is működik, amely a múltat nem egységesíti, hanem képek sokaságára tördeli szét.

Összegezve tehát: a dolgozat szövegértelmezései a fenomenológiai-hermeneutikai szemléletet hasznosították, különös tekintettel az elmélet és a szövegértelmezés optimális egyensúlyának fenntartására. Ez az egyensúly lehetővé tette azt, hogy az értelmezett szövegek ne pusztán egy elméleti probléma illusztrációiként álljanak, hanem az elméleti alap maguknak a Krúdy-szövegeknek jobb megértését segítse elő. Épp a felvetett problémakör pontosabb körüljárása tette indokolttá a narratológiai szempontrendszer bevonását, hiszen a fokalizáció, metalepszis, *mise en abyme* fogalomkészlete a szövegek narratív struktúrájának bemutatását tette lehetővé. A bevont értelmezői hagyomány valamint a Krúdy-szövegek párbeszéde – maga is mint értelem-történet, esemény – azon túl, hogy a dolgozat írójának is meglepő felismerésekkel szolgált, medialitás és hermeneutika összeegyeztethetőségét is bizonyította szándékozott.

3. Az értekezés eredményei

Krúdy hatalmas szöveg-univerzumát látva nem törekedhettünk teljességre, azaz Krúdy írásművészetének általános vizsgálatára, hanem egyrészt a korábbi szakirodalom által is preferált szövegeket választottunk, másrészt olyan más szövegeket is vizsgálatba vontunk, amelyek a recepcióban marginális pozíciót foglaltak el. Előbbi szövegeket – ide tartoznak a *Mit látott Vak Béla Szerelmében és Bánatban*, *Az útitárs*, valamint az *Asszonyságok díja* című regények – a szövegek öntükröző alakzatai felől értelmeztük. A *Mit látott...* című regényben a vakság-látás határhelyzete nyomán kiinduló metaforaképződést valamint iróniát vizsgáltuk, *Az útitársban* és az *Asszonyságok díjában* a történetelbeszélés ismétlésen, meg többszöröződésén alapuló struktúráját. Utóbbi két regényben az elbeszélés mód

végtelenítettségét az alteregók fellépésével kapcsoltuk össze, amennyiben *Az útitársban* az emlékező módusban fellépő elbeszélő csakhamar önmaga másikját, alteregóját megalkotó figurában viszi színre, azaz kettőzi meg a történetet. Ehhez hasonlóan az *Asszonyágok díjában* is azokat a végtelenített struktúrákat vizsgáltuk, amelyekben a történet(ek) mindig valamilyen médiumot megtestesítő *másik* (néző, voyeur, kommentáló) belépésével nemcsak elbizonytalanodnak, hanem történetek sokaságát tartanak fenn. Azzal, hogy a történetek nem valamilyen végső értelmi instanciára, hanem egymás másikára mutatnak, az alteregót az iseri Doppelgänger értelmében a történetelbeszélés szintjére is kitágítottuk, szemben a korábbi recepció biografikus alapú alteregó megközelítésével.

Szintén a nyelvi önreferencialitás felől értelmeztük újra az olyan – a recepcióban meglehetősen elhanyagolt regényeket – mint a *Rózsa Sándor* valamint az *Ál-Petőfi*. Előbbi regényben a hagyományhoz (mint a nemzeti múltra való kultikus színezetű emlékezés) való interpretatív viszony vált jelentőssé, amelyben a kultikus, azonosulásra hívó nyelv a múlt reflexív, távolságtartó értelmezésével ütközik össze. Az *Ál-Petőfi* ironikus struktúráját abban a kettős, ismétlésen alapuló szerkezetben láttuk, amelyben az elvárt Petőfi-identitás az álköltőkben, szélhámos-figurákban halasztódik el folytonosan, miközben az egynek, igazinak elgondolt Petőfi-identitás megtalálásának vágya kísért végig a regényben. Arról, hogy az idegenség, az azonosíthatatlanság az értelem-történés kiindulási pontjai lehetnek olyan betéttörténetek árulkodnak, amelyek maguk is az idegenségre hívják fel a figyelmet: talált, hátrahagyott, vagy pedig kitalált (de igazságigénnyel előadott) történetek.

A korai (1900-as évektől az első Szindbád-történetekig), az anekdota epikai konvencióit felhasználó novellákat az elbeszélés-módban rejlő dialogikus viszonyok felől értelmeztük újra. Az ebben az időszakban hangsúlyosnak mutatkozó élőbeszédszerűséget épp ezen dialogikus viszonyok felől vizsgáltuk, a nyelv beszédszerűségének mintájára. Azaz az élőbeszéd jelenlétét nem az élőbeszédhez hasonló modorként, stílusként értelmeztük, hanem annak teremtő folyamatában. Azt lehetett ugyanis megfigyelni, hogy az elbeszélő – akinek a szerepe az értelemalakítás szempontjából döntő lehet(ne) – maga is egyike a történethez valamilyen módon viszonyuló, azt megértő olvasóinak. Ez viszont a nézőpontok elszabadulását eredményezi. A nézőpontok játéka megsokszorozódott történetté szabdalhatja a szöveget, így az végtelen sok, a nézőpontok tükrében elmozduló virtuális történetet rejthet.

Összegezve tehát: Krúdy prózapoétikájának a nyelvi önreflexivitás szempontjából való újraolvasása olyan alapfogalmakra épített, mint a *határ*, a *mátság*, a *hatás*, utóbbival szorosan

összefüggően a *történés, tapasztalat*. Egy olyan átfogó köztesség tapasztalatot igyekeztünk megragadni, amelyben az értelmezés hajtóerejének a *másság, az idegenség, az értelmezhetetlen mozzanat* mutatkozik.

A disszertáció témakörében megjelent tanulmányok

A jelentés keresés megszállottai: Jel-jelentés kapcsolata a Krúdy-hősöknél, Szkhion, 2005/ 2.

Internetes kiadás:

http://www.szkhion.unideb.hu/content/rov/skhmap/09_1/bonc/fleis_jel_p.pdf

Látás mint megismerés Krúdy Gyula Mit látott Vak Béla Szerelében és Bánatban című regényében, Szkhion, 2007/2.

Internetes kiadás:

http://www.szkhion.unideb.hu/content/rov/skhmap/09_1/bonc/08fleisz.pdf

„Amíg élünk minden kísértetté változik...” Emlékezés Krúdy Gyula „Budapest-történetei”-ben, Tempevölgy, 2009. december, 41-46.

Az identitás problémája Krúdy Gyula Ál-Petőfi című regényében, ItK, 2009/2., 226-235.

Ál-Petőfi: egy méltatlanul elfeledett Krúdy-regény, Tempevölgy, 2010. június, 37-42.

„Életet sugárzó halott betűk”. Határhelyzetek Krúdy Gyula prózájában, Iskolakultúra, 2011. augusztus-szeptember, 61-67.

Megjelenés alatt

Megérkezni – búcsút venni. Krúdy Gyula N. N. című kisregényéről, Tempevölgy, 2012. június, 13.o

Egyéb témájú, megjelenés alatt álló recenziók

„Tévelygő kép vagyok a többi között”. *Maurice Blanchot: Amíg eljön az idő*, Várad, 4. o

„Tükör által homályban”. *Még egyszer Andrei Plesu Angyalok című könyvéről*, Várad, 5. o

Válság és trauma nyelvi elmondhatósága. Sofi Oksanen: Tisztogatás, Korunk, 3. o

Tudományos konferenciákon elhangzott előadások

Fiatal Irodalomtudósok Fóruma, Debrecen, 2006. november 15.

Előadás címe: *Az identitás problémája Krúdy Ál-Petőfi című regényében*

Doktoriskolák II. Nemzetközi Konferenciája. „A magyarságtudományok önértelmezései”, Budapest, 2008. augusztus 22-24.

Előadás címe: *Krúdy Gyula regényeinek 1848-ra vonatkozó élményvilága*

Internetes kiadás: <http://mek.oszk.hu/07600/07689/html/index.htm>

Doktoriskolák III. Nemzetközi Konferenciája, Kolozsvár, 2010. augusztus 26-27.

Előadás címe: „Életet sugárzó halott betűk.” *Határhelyzetek Krúdy Gyula prózájában*

VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus, Kolozsvár, 2011. aug. 22-27.

Előadás címe: *A köztesség tapasztalatai. Reflexiók medialitás, kultúra, valamint az irodalom viszonyáról*, Internetes kiadás: megjelenés alatt

Konferenciaszereplésre elfogadott előadások

A Debreceni Egyetem Filozófiai Intézete által meghirdetett *A krízis hermenutikája* elnevezésű konferencia

Időpont: 2012. szept. 28-29.

Előadás címe: *Krízis és trauma Sofi Oksanen Tisztogatás című regényében*

A Veszprémi Pannon Egyetem Angol-Amerikai Intézete által meghirdetett *Városok, olvasatok – városolvasatok* elnevezésű konferencia

Időpont: 2012. okt. 12.

Előadás címe: *Építészet és várostematika Szentkuthy Miklós prózájában*

A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófiai Intézete által meghirdetett *Falak és választóvonalak a történelemben* elnevezésű konferencia

Időpont: 2012. nov. 29.

Előadás címe: *A paradoxon határhelyzete Szentkuthy*